

কলাকাৰ আৰু গণিতজ্ঞ : এজন অস্তিত্বহীন অতি-প্ৰতিভাৱান গণিতজ্ঞ নিক'লা বহবাকীৰ কথা

৩য় অধ্যায় : পলায়ন

আমিৰ এক্জেল • অনুবাদ : ড° খনীন চন্দ্ৰ চৌধুৰী

অনুবাদক: এমেৰিতাছ প্ৰফেছৰ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

(আমিৰ এক্জেলৰ (Amir Dan Aczel) 'The Artist and the Mathematician: The Story of Nicolas Bourbaki, the Genius Mathematician Who Never Existed' গ্ৰন্থৰ অনুবাদ।)

ফৰাছী-সৈন্যদলত 'প্ৰাইভেট' হিচাপে ছেৰ্ভ-বউৰ্গত নতুন নিযুক্তিলৈ যাত্ৰা কৰি গৈ থাকোঁতে গ্ৰেন'ব-ল্-অৰ ফালে চেইণ্ট পিয়েৰে দ্য প্যালায়াক্ৰ'ৰ এখন সৰু গাঁৱলৈ আন এজন জাৰ্মান গণিতজ্ঞ পলাই গৈছিল। গণিতজ্ঞজন আছিল লৰেণ্ট ছেৰাৰ্টজ। লৰেণ্ট ছেৰাৰ্টজৰ জন্ম হৈছিল পেৰিছত - ১৯১৫ চনৰ ৫ মাৰ্চত। দেউতাক অ্যানচেলে ছেৰাৰ্টজৰ জন্ম হৈছিল আলচেইছৰ এখন সৰু চহৰত ১৮৭২ চনত। সেই সময়খিনি আছিল, ঠাইটুকুৰা জাৰ্মানৰ স'তে লগলগোৱাৰ ঠিক পিছতেই। অ্যানচেলে আছিল এজন দেশপ্ৰেমিক কিশোৰ, সেয়ে তেওঁ চৈধ্য বছৰ বয়সত ফৰাছীলৈ অভিবসন কৰি পুনৰ ঘূৰি আহিছিল। শেষত তেওঁ পঢ়িছিল ঔষধ বা 'মেডিচিন' বিষয়। ১৯১৫ চনত এখন পেৰিছ হস্পিতলে নিযুক্তি দিয়া তেওঁ প্ৰথমজন ইহুদী শল্যচিকিৎসক হৈছিল। অ্যানচেলে এগৰাকী সম্পৰ্কীয়ক বিয়া কৰাইছিল। নাম-ক্লেইবে দেব্ৰি আছিল, প্ৰমুখ ফৰাছী মূলৰ এগৰাকী ইহুদী পৰিয়ালৰ ছোৱালী। এইসকলৰ মাজত পোৱা আন কেইগৰাকীমান হ'ল- নেউইল্লীৰ প্ৰধান, ন্যাশ্যনেল একাডেমী অব মেডিচিনৰ এজন প্ৰেছিডেণ্ট, আৰু এদল গাউলিষ্ট ৰাজনীতিবিদ। লৰেণ্টৰ দুজন ভায়েক আছিল। তেওঁৰ ডাঙৰজন খুৰাক আছিল পিছৰ উনেশ শতিকা আৰু প্ৰাক কুৰি শতিকাৰ এজন অতি প্ৰখ্যাত ফৰাছী গণিতজ্ঞ- জেক হেডেমাৰ্ড। লৰেণ্টৰ 'মেণ্টৰ' আছিল অদ্ৰে ভেই। স্নাতক হোৱাৰ পিছত লৰেণ্টে বাছি ল'বলগীয়া হৈছিল ক্লাছিক্ছ আৰু গণিত এই দুটাৰ পৰা মাথোঁ এটা। (তেওঁ দুয়োটা বিষয়তে

পাৰ্গত আছিল) তেওঁ বাছি লৈছিল গণিত। প্ৰাৰম্ভিক পাঠ্যক্ৰমখিনি (১৯৩৭ চনত) শেষ কৰাৰ পিছত লৰেণ্ট ছেৰাৰ্টজে এডমিছ্যন লৈছিল পেৰিছৰ ইকল্ নৰ্মেল চুপৰিয়ৰ (ই.এন.এছ.)ত। ইংৰাজীত 'চাবমোল' আৰু 'মোল' বা ফৰাছীত 'হিপোটিউপ' আৰু 'টিউপ' বুলি জনাজাত এই প্ৰাৰম্ভিক পাঠ্যক্ৰমতেই লৰেণ্টে লগ পাইছিল মেৰীয়ে হেলেনে লেভি নামৰ এগৰাকী ধুনীয়া যুৱতীক। তেৱোঁ ই.এন.এছ.অৰ গণিত প্ৰগ্ৰেমত ছীট ল'বলৈ বুলি খুব কষ্ট কৰি আছিল। তেওঁ আছিল প্ৰখ্যাত ফৰাছী গণিতজ্ঞ প'ল লেভিৰ কন্যা। প'ল লেভিয়ে আধুনিক সম্ভাৰিতা তত্ত্বক নতুন মোৰ দিছিল। লেভিয়ে ই.এন.এছ.অত ছেৰাৰ্টজৰ শৈক্ষিক পৰামৰ্শদাতা হৈছিল। পিছে অতি সোনকালেই তেওঁ লৰেণ্টৰ শহুৰ হ'বলৈয়ো আগবাঢ়িছিল - লৰেণ্ট আৰু মেৰী হেলেনে বিবাহপাশত আবদ্ধ হ'বলৈ বুলি ওলাইছিল।

১৯৩৭অত স্নাতক হোৱাৰ পিছত ছেৰাৰ্টজে সৈন্যবিভাগত নাম ভৰ্তি কৰিছিল- যাতে তেওঁৰ পিছ ফালে ৰাষ্ট্ৰীয় দায়িত্বৰ এই কামখিনি ৰাখি থ'ব পাৰে, আৰু অতি সোনকালেই গণিতৰ শিক্ষকতা জীৱন আৰু গৱেষণাৰ কাম আৰম্ভ কৰিব পাৰে। এইখিনি সময়তে ছেৰাৰ্টজ ৰাজনীতিৰ প্ৰতিও অনুৰক্ত হৈ পৰিছিল। তেওঁ সচেতন হৈ পৰিছিল আফ্ৰিকা আৰু অন্যান্য ঠাইৰ ঔপনিৱেশিক জীৱনেৰে জীৱন নিওৱা লোকসকলৰ প্ৰতি। তেওঁ ষ্টেলিন বিৰোধী হৈ পৰিছিল, আৰু ইউৰোপীয় বাওঁপন্থীসকলৰ

দলটোৰ ফলীয়া হৈ চিন্তাৰ-সমৰ্থন আগবঢ়াইছিল। সেই যুগত সেয়া এটা 'ফেশ্যন' যেনেই আছিল। সৈন্যবিভাগৰ পৰা আঁতৰি অহাৰ পিছত লৰেণ্ট ঘূৰি আহিছিল পেৰিছলৈ আৰু গণিত-কৰ্মত মনোনিবেশ কৰিছিল। ইফালে যুদ্ধ আৰম্ভ হৈ গৈছিল। সেয়ে ছহাৰ্ট্জ পৰিয়াল ফৰাছীত থকা বিপদজনক হৈছিল। বিশেষতঃ 'অকুপেশ্যন'ৰ পিছত। লৰেণ্ট ইহুদী হোৱা বাবে, কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা আচৰিতভাৱে সাৰিছিল। আৰু তেওঁ, তেওঁৰ ৰাষ্ট্ৰীয় গৱেষণাৰ বাবে পাবলগীয়াখিনি পাই আছিল। পিছে ১৯৪২ চনত তেওঁৰ বাবে এই পুঁজিৰ ধন শেষ হৈছিল। কিন্তু তেওঁ মিছেলিন ফাউণ্ডেশ্যনৰ আন এটা সৰু বৃত্তি পাই আছিল।

টৌউলৌউছলৈ বুলি এক পৰিদৰ্শনত লৰেণ্ট আৰু তেওঁৰ যৈণীয়েকে হেনৰী কাৰ্টন আৰু জ্যাঁ ডেলছাৰ্টক লগ ধৰিছিল। তেওঁলোকে কৈছিল যে যুদ্ধৰ বাবে ধৰি ৰখা কেবাগৰাকী ফৰাছী গণিতজ্ঞই দেশখনৰ মধ্য-দক্ষিণ খণ্ডৰ ক্লেৰ্মণ্ট-ফাৰাণ্ডত চাকৰি পাইছিল। পৰৱৰ্তীকালত ক্লেৰ্মণ্ট-ফাৰাণ্ডত নিযুক্তি পোৱা ছহাৰ্ট্জেহ কেইগৰাকীয়ে আন আন খ্যাত ফৰাছী গণিতজ্ঞক লগ পাইছিল। এইসকলৰ ভিতৰত আছিল জ্যাঁ ডিওডন, চাৰ্লচ এহৰছেম্যান আৰু ছজ'লেম মেগেলব্ৰট। এই গোট্টেইকেইজনেই জড়িত হৈ আছিল নিক'লা বহবাকীৰ স'তে। আৰু এওঁলোকৰ জৰিয়তেই ছহাৰ্ট্জেহকেইজনে বুৰবাকীৰ স'তে লগ লাগিছিল। এইখিনি সময়তেই লৰেণ্ট ছহাৰ্ট্জে তেওঁৰ গৱেষণা-গ্ৰন্থ সমাপ্ত কৰিছিল। গৱেষণা-গ্ৰন্থ আছিল- 'সূচকীয়-সংকলৰ দ্বাৰা বাস্তৱ-অনৱিচ্ছিন্ন ফলন'ৰ ওপৰত। কিন্তু ১৯৪৩ চনৰ, সেইখিনি সময়ত লৰেণ্টজ ছহাৰ্ট্জে আৰু তেওঁৰ পৰিয়ালৰ বাবে কথা-কাণ্ডবোৰ সমস্যাবহুল আছিল। নাৎজীসকলে দক্ষিণ ফৰাছী আক্ৰমণ কৰিছিল আৰু ছহাৰ্ট্জেহসকলে নিজকে মৃত্যু কেম্পলৈ বুলি পঠিওৱাৰ পৰা হাত এৰাবলৈ বুলি মিছা পৰিচয় দিবলগীয়া হৈছিল। এই সমস্যাৰ দিনতেই তেওঁলোকৰ শিশুটিৰ জন্ম হৈছিল। আৰু হস্পিতেলতেই লুকুৱাই ৰাখিবলগীয়া হৈছিল- যেতিয়া নাৎজীসকলে তালৈ ইহুদী নৱজাতকৰ সন্ধানত আহিছিল। সেয়ে এই ডেকা পৰিয়ালটি যিমান সোনকলে পাৰি সিমান সোনকালেই তাৰ পৰা পলাবলগীয়া হৈছিল।

কিন্তু পল লেভী আৰু মেৰী হেলেন নিৰাপদে নাৎজীৰ হাতৰ মুঠিৰ পৰা আঁতৰি আহিছিল। ছহাৰ্ট্জেহক তেওঁলোকৰ পৰা বেলেগ কৰা হৈছিল আৰু গ্ৰেনোব্লত ধৰি ৰখা হৈছিল। তাত তেওঁ তেতিয়ালৈকে অধ্যাপকৰ পদ লৈ আছিল। তেওঁ অতি খৰতকীয়া সিদ্ধান্ত ল'বলগীয়া হৈছিল- ছহাৰ্ট্জ গোপনে চেইণ্ট-পিয়েৰে-দ্য-প্যালায়াক্ৰলৈ যাবলগীয়া হৈছিল। আৰু ইয়াতেই তেওঁ যৈণীয়েকক লগ পাইছিল।

কিন্তু লৰেণ্টে এটা আয়ৰ পথৰ সন্ধানত আছিল। বিচাৰি

পাইছিল যে সেই অঞ্চলৰ স্কুলসমূহত কেইজনমান গণিত-টিউটৰ লাগে। তাত তেওঁ একোটা সপ্তাহত গণিত শিকাই শিকাই এখন গাঁৱৰ পৰা আন এখন গাঁৱলৈ ঘূৰি ফুৰিছিল। জাৰ্মানসকল আগবাঢ়ি আহি থকা সেই সময়ত, তেতিয়া তেওঁৰ তেনে ভ্ৰমণ বিপদসংকুল হৈ পৰিছিল। সমস্যাৰ কথাটো আছিল এই যে, ছহাৰ্ট্জৰ নথি-পত্ৰখিনি আছিল মিছা। তাত এজন অনা-ইহুদীৰ পৰিচয় আছিল- তেওঁ বাছি লোৱা এটা মিছা নামেৰে। তেওঁ নিজৰ নামটো চহী কৰোঁতে Schwartz-ক ট্ৰেচ কৰিছিল এনে দৰে- s টো একেই আছিল, c টো হৈ পৰিছিল e; h আৰু W ক ট্ৰেচ কৰোঁতে হৈ পৰিছিল l আৰু i, m; তাৰ পিছত আহি পৰা m আৰু a একেই আছিল; r আৰু t ৰ দৰে আৰু শেষৰ z টো হৈছিল i আৰু n; আৰু এনেদৰে তেওঁৰ হাতেৰে লিখাখিনি হৈছিলই Selimartin - এই বানানটোৰে। ইয়েই হৈছিল ছহাৰ্ট্জৰ নতুন নাম। এজন ইহুদী নহয় বুলি, তেওঁ মিছা নথি পাবলৈ সক্ষম হৈছিল। পিছে, ছহাৰ্ট্জে জানিছিল যে নাৎজীসকলে তেওঁলোকৰ ধৰ-পাকৰত মিছাৰ ৰূপটো খুলিব পাৰিছিল। আৰু তেনে ঘটনাত ধৰিব পৰা সকলক কেম্পবোৰলৈ পঠিয়াই দিছিল। তেওঁ গম পাইছিল যে তেওঁ এনেদৰে ধৰা নপৰিবলৈ তেওঁ অতি সাৱধান হৈ থাকিব লাগিব। এটা ৰাতিৰ কথা। ছহাৰ্ট্জে ঘৰলৈ বুলি ওভতা ট্ৰেইনখন নাপালে আৰু ৰাতিটো য'ত তেওঁ শিকাইছিল তাতেই থাকিবলগীয়া হৈছিল। তাত দুখন হোটেল আছিল- এখন অলপ সুবিধাজনক আৰু গৰম। আনখনত চকী-মেজ একো নাছিল, আৰু লগতে গৰমৰ ব্যৱস্থাও নাছিল। সেই সময়খিনি আছিল প্ৰচণ্ড শীতৰ সময়। পিছে তেওঁৰ অনুভৱে দেখোন তুলনামূলকভাবে অসুবিধাৰ হোটেলখনহে বিচাৰিছিল। সেই অসুবিধাৰ হোটেলখনতে ছহাৰ্ট্জে গোটেই ৰাতি উজাগৰে কটাইছিল- মুখখন এখন ব্লেংকেট, তেওঁ পিন্ধি থকা কোটটো আৰু লগত থকা অন্যান্য কাপোৰেৰে ঢাকি লৈ। পিছে তথাপি শীতৰ প্ৰকোপৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা নাছিল। গোটেই নিশাটো তেওঁ এখন গণিতৰ পাণ্ডুলিপি পঢ়ি কটাইছিল। মাজনিশা নাৎজীসকল আহি সোমাইছিল আনখন হোটেলত। তাত তেওঁলোকে দুজন ইহুদী বিচাৰি পাই ধৰিছিল আৰু পঠিয়াইছিল তেওঁলোকৰ নিশ্চিত মৃত্যুলৈ। সৈন্যসকল ছহাৰ্ট্জ থকা কোঠাটোলৈ অহা নাছিল। তাৰ পিছত ৰাতিপুৱা তেওঁ ঘৰলৈ বুলি উভতিছিল। উল্লেখ্যে যে সেই নিশা তেওঁ পঢ়ি থকা পাণ্ডুলিপিখন আছিল কোনোবা 'নিক'লা বহবাকী'ৰ।

~ o ~

ইফালে পেৰিছত দুজন গণিতজ্ঞ, দেউতাক আৰু পুতেক - এলিয়া কাৰ্টন আৰু হেনৰী কাৰ্টন। তুলনামূলকভাবে তেওঁলোকে নিৰাপদেই যুদ্ধৰ দিন কটাইছিল। তেওঁলোক ইহুদী নাছিল।

অথবা কোনো আইনী বিচাৰৰ সন্মুখিন হ'বলগীয়া দলৰো নাছিল। দেউতাক আছিল এগৰাকী প্ৰখ্যাত ফৰাছী পণ্ডিত- আহিছিল অন্দ্ৰে ভেইক তেওঁৰ বিচাৰত সহায় কৰিবলৈ বুলি- ৰৌৱেইনলৈ। পিছে, সেই গোটেই সময়খিনিত তেওঁক আনকি বহিবলৈ বুলিও নক'লে। তেওঁৰ পুতেকৰ বন্ধুৰ আত্মপক্ষ সমৰ্থনত আগবঢ়োৱা কথাখিনি শেষ হৈছিল, পিছে আটাইখিনিকেই উপেক্ষা কৰা হৈছিল। ঘৰলৈ উভতি অহাৰ পিছত, মানুহদুজনে ভেইকৰ পৰা এখন চিঠি পাইছিল, আৰু খবৰ পাই সুখী হৈছিল যে তেওঁক প্ৰাণ ভিক্ষা দিয়া হৈছিল। চিঠিখনৰ লগতে আছিল এখন গণিতৰ গৱেষণা-কাকত। বাপেক আৰু পুতেক দুয়োৱেই ইয়াৰ স্ৰষ্টা বা উদ্ভাৱকজনক জানিছিল ভালদৰেই।

হেনৰী কাৰ্টানৰ জন্ম হৈছিল ফৰাছীৰ ন্যাসীত, ১৯০৪ চনৰ ৮ জুলাইত। দেউতাক এলিয়ে আছিল ন্যাসী বিশ্ববিদ্যালয়ত গণিতৰ অধ্যাপক। ১৯০৯ চনত এলিয়ে কাৰ্টানক ছোৰবোনত অধ্যাপকৰ পদত নিযুক্তি দিয়া হৈছিল। তেতিয়া পৰিয়ালটো পেৰিছলৈ আহিছিল। সৰু কাৰ্টানে পেৰিছৰ স্কুলত পঢ়িছিল আৰু পঢ়িছিল ভাৰ্চেঞ্জিচতো। ১৯২৩ চনত ইকোল নৰ্মেল ছুপিৰিয়ৰত ভৰ্তি কৰাইছিল। তিনিবছৰৰ মূৰত, ইকোলৰ পৰা স্নাতক হোৱাৰ পিছত হেনৰী কাৰ্টানে এটা বৃত্তি পাবলৈ সক্ষম হয়- গৱেষণা-গ্ৰন্থৰ বাবে। ১৯২৮ চনত এই কাম সমাধা কৰি ডিগ্ৰী পোৱাৰ পিছত তেওঁ নৰমেণ্ডীৰ কেইনৰ এখন হাইস্কুলত শিক্ষতাৰ চাকৰি পায়। এবছৰৰ পিছত তেওঁ ষ্ট্ৰাছবৰ্গ বিশ্ববিদ্যালয়লৈ যায়। ইয়াত তেওঁ গণিত বিভাগত এটা প্ৰৱেশীয়াস্তৰৰ পদবী পায়। ইয়াৰ পিছত তেওঁ লিঞ্জেলত শিকায় দুবছৰ ধৰি, কিন্তু উভতি আহে তেওঁৰ ষ্ট্ৰাছবৰ্গ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষকতা পদলৈ আৰু তাতেই যুদ্ধৰ আৰম্ভলৈকে থাকে। ১৯৩৯ চনৰ ছেপ্টেম্বৰৰ কথা...। গোটেই ষ্ট্ৰাছবৰ্গ বিশ্ববিদ্যালয়খনেই গুচি আহে মধ্য ফৰাছীৰ ক্লেৰমোত-ফেৰাঁঙলৈ। ইয়াত পুনৰ কাৰ্টানে লগ পায় অন্দ্ৰে ভেইক, লগতে লৰেণ্ট চ্চৰাৰ্টজক আৰু আন আন ফৰাছী গণিতজ্ঞক- কোনোধৰণৰ বিপদৰ পৰা বাছি থাকিবলৈ বুলি।

~ ~ ~

ক্লড চেভাল্লেৰ জন্ম হৈছিল ১৯০৯ চনৰ ১১ ফেব্ৰুৱাৰীত। দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ জোহান্সবাৰ্গত। তেওঁৰ দেউতাক আছিল ফৰাছীৰ দ্য কাউন্সিল জেনেৰেল- এজন ফৰাছী কূটনীতিবিদ। ফৰাছীলৈ ঘূৰি আহি ল'ৰাজনে ডাঙৰ-দীঘল হৈ চ্চানেচৰ স্কুলত পঢ়িছিল। ১৯১০ অত তাতেই তেওঁৰ মাক-দেউতাকে এক সিঁচৰতি হৈ ৰোৱা সম্পত্তি কিনিছিল। ক্লডে হাইস্কুল পঢ়িছিল পেৰিছত। সোতৰ বছৰত ইকোল নৰ্মেলত ভৰ্তি হৈছিল। ইয়াতেই তেওঁ লগ পাইছিল

অন্দ্ৰে ভেইক - বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিছিল। সেইখিনি সময়ত ভ্ৰমণৰত ভেই, ইটালি আৰু জাৰ্মানীৰ পৰা আহি পাইছে মাথোঁ। দুয়োজনৰেই সংখ্যাতত্ত্বৰ প্ৰতি এক হেঁপাহ আছিল বিশেষকৈ বীজগণিতীয় সংখ্যাতত্ত্বৰ প্ৰতি। যিটো সেই সময়ত ফৰাছীত এটা দৰ্কাৰী বা লাগতিয়াল বিষয় নাছিল। কিন্তু এইটোক এই দুজন বন্ধুৱে প্ৰাধান্য দি চকুত পেলাবলৈ লৈছিল। ভেইকৰ দৰেই ছেভাল্লেও ভ্ৰমণ কৰিবলৈ ভাল পাইছিল আৰু জাৰ্মানীত থাকিবলৈ লৈছিল। তেৱোঁ জাৰ্মান গণিতৰ সাফল্যৰে প্ৰভাৱিত হৈছিল। বিশেষকৈ হামবুৰ্গত এমিল আৰ্টিনৰ দ্বাৰা আৰু তেওঁৰ তলতেই গৱেষণা-গ্ৰন্থ লিখিছিল। ১৯৩৮ চনত যেতিয়া ভেই আমেৰিকাত আছিল, ছেভাল্লে প্ৰিন্সটনলৈ গৈছিল ইন্সটিটিউট ফৰ এডভান্সড ষ্টাডিজত কটাবলৈ, কিন্তু তেতিয়া যুদ্ধ নিশ্চিত আছিল, আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰদূত বুজনি দিছিল আমেৰিকাতেই থাকিবলৈ বুলি।

~ ~ ~

জ্যাঁ-ডেলচাৰ্টেৰ জন্ম হৈছিল ১৯০৩ চনৰ ১৯ অক্টোবৰত। ফৰাছীৰ উত্তৰৰ এখনি সৰু গাঁৱ ফোৰমিজত। এটা বৃত্তি পাই তাৰেই ৰৌৱেইনৰ এখন ভাল স্কুলত পঢ়িবলৈ পাইছিল। সেই স্কুলত পঢ়িয়েই তেওঁ গণিতত ভাল ফল দেখুৱাইছিল আৰু এজন প্ৰতিভাৱান ছাত্ৰ বুলি চিনাকি দিব পাৰিছিল। ইয়াৰ পিছতেই পেৰিছৰ ইকোল নৰ্মেল ছুপিৰিয়েৰত পঢ়িবলৈ সুবিধা পাইছিল। ইয়াতেই তেওঁ অন্দ্ৰে ভেইক লগ পাইছিল। ডেলচাৰ্টে স্নাতক হৈছিল ১৯২৫ চনত আৰু ডক্টৰেট কৰিবলৈ লৈছিল। গৱেষণা-গ্ৰন্থ গৃহীত হোৱাৰ পিছত ন্যাসি বিশ্ববিদ্যালয়ত শিক্ষকতাৰ পদ পায়। আৰু তাতেই তেওঁ গোটেই পেছাদাৰী জীৱনটো কটায়। তেনে কৰিবলৈ লোৱাৰ পূৰ্বে তেওঁ ফৰাছী সৈন্যবিভাগৰ দায়িত্ব এৰে। ষ্ট্ৰাছবৰ্গ বিশ্ববিদ্যালয়ত থকা দুই বন্ধু অন্দ্ৰে ভেই আৰু হেনৰী কাৰ্টানৰ সতে সংস্পৰ্শ সদায়েই ৰক্ষা কৰি চলিছিল। ডেলচাৰ্টেয়ে একবিশেষ অংশ লৈছিল 'পুৰস্কাৰ-যুদ্ধ'ৰ খেলত। ই আছিল 'গণিতবিদৰ প্ৰতিভা'ৰ এক প্ৰচাৰৰ খেল - বিজ্ঞানী আৰু গণিতজ্ঞক পুৰস্কৃত কৰাৰ প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ হিচাপে। তেওঁ ন্যাসিত ফৰাছী মেথেমেটিকেল ছ'চাইটিৰ পূব শাখাটোক সংগঠিত কৰিছিল। ১৯৩৯ৰ ছেপ্টেম্বৰত জ্যাঁ-ডেলচাৰ্টেক মাতি পঠিওৱা হৈছিল দ্বিতীয় মহাসমৰত নিজৰ দেশক ৰক্ষা কৰাৰ অৰ্থে কৰ্তব্যলৈ বুলি। এজন কেপ্টেইন হিচাপে তেওঁ এক 'বেটেৰী'ক নেতৃত্ব দিছিল আৰু প্ৰচণ্ডভাবে চম্ভালিবলৈ সক্ষম হৈছিল তেওঁ সন্মুখিন হোৱা সু-প্ৰশিক্ষণ লোৱা জাৰ্মান সৈন্য-বাহিনীৰ আৰু জীৱনৰ অধিক হানি হোৱাৰ পৰা বচাইছিল। তেওঁ এটা সৈন্যদলৰ প্ৰত্যাহাৰকৰণত নেতৃত্ব দিছিল আলচেইচৰ পৰা নাইমস্লে। ইয়াতেই তেওঁৰ ইউনিটটো ছেদেলি-ভেদেলি হৈছিল। ১৯৪০ আৰু ১৯৪১ অত তেওঁ গ্ৰেনোৱ বিশ্ববিদ্যালয়ত যুদ্ধবন্দী

হৈ ৰোৱা ফাভাৰ্ড নামৰ এজন অধ্যাপকৰ ঠাইত শিকাইছিল। গোপনীয়ভাৱেই তেওঁ যুদ্ধৰ পৰিৱেশৰ ফৰাছীত প্ৰায়েই ন্যাসিলৈ গৈছিল আৰু তাত গণিতৰ অধ্যাপক হিচাপে পুনৰ কাম কৰি গৈছিল। তেওঁৰ কৃতিখিনি প্ৰধানতঃ আছিল সংখ্যাতত্ত্ব, ফলনীয় তত্ত্ব আৰু গণিতীয় পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ সমস্যা কেতবোৰ।

~ o ~

প্ৰথম মহাসমৰৰ সময়ত, ১৯০৬ চনত যেতিয়া জাৰ্মানসকলে উত্তৰ ফৰাছীৰ লিঙ্গে নগৰখন দখল কৰিছিল, সেই বছৰৰ ১ জুলাইত জ্যাঁ ডিঅ'ড'নৰ জন্ম হৈছিল। ডিঅ'ড'ন, তেওঁৰ মাক আৰু ভনীয়েকে নিজৰ ঠাই এৰি আহি চুইজাৰলেণ্ডত ৰিফিউজী হৈছিলহি। চাকৰিত থকা তেওঁৰ দেউতাকে জাৰ্মানৰ সৈতে যুদ্ধৰত হৈ আছিল। যেতিয়া সৈন্যৰ কামৰ দায়িত্বৰ পৰা তেওঁক মুকলি কৰি দিয়া হৈছিল, তেতিয়া তেওঁৰ পৰিয়ালটো আহিছিল পেৰিছলৈ আৰু তাতেই থাকিবলৈ লৈছিল। ল'ৰাটোৱে ফৰাছীৰ ৰাজধানীখনৰ স্কুলত পঢ়িছিল, কিন্তু দেউতাকে বিচাৰিছিল সি ইংৰাজী শিকাটোহে। সেয়ে তাক বৃটেইনলৈ পঠিওৱা হৈছিল। তাৰে এখন স্কুল আইল অব্ উইটত দিয়া হৈছিল। তাত তেওঁ ১৯১৯-১৯২০ শৈক্ষিক বছৰটো কটাইছিল। তাতেই জ্যাঁ-ডিঅ'ড'নে গণিতৰ মোহনীয়তাৰে আসক্ত হৈ পৰে। পিছৰ বছৰত লীঙ্গেলৈ ঘূৰি গৈ তেওঁ পৰিয়ালৰে সৈতে ফৰাছীলৈ ঘূৰে। ঘৰৰ চহৰখনৰ পৰা স্নাতক ডিগ্ৰী লয়- এটা উচ্চ সন্মানৰ গণিত-বঁটাৰে। ১৯২৪ চনত তেওঁ গণিত অধ্যয়ন আৰম্ভ কৰে, ইকোল নৰ্মেল ছুপিৰিয়েৰত। ইয়াতেই তেওঁ লগ পায় ভৱিষ্যতৰ বন্ধু অদ্ৰে ভেইক। ১৯২৭ অত ডিঅ'ড'ন স্নাতক হয়- অতি চমৎকাৰীভাৱে, সদৌ শ্ৰেণীবন্ধুসকলৰ মাজত প্ৰথমস্থান অধিকাৰ কৰি। ডিঅ'ড'নে সামৰিক সেৱাত এজন অফিচাৰ হিচাপে কাম কৰিছিল। এই কামৰ সমাপ্তিৰ পিছত তেওঁ প্ৰিন্সটন বিশ্ববিদ্যালয়ত এটা বৃত্তি পায়। তাত তেওঁ এটা বছৰ কটায়। আৰু তেওঁৰ অধ্যয়ন চলাই নিবলৈ ঘূৰি আহে পুনৰ ইকোল নৰ্মেললৈ। ইয়াৰ পিছত তেওঁ এটা ৰকফেল্লাৰ ফাউণ্ডেশ্যন বৃত্তি পায় আৰু ইয়েই তেওঁক বাৰ্লিন বিশ্ববিদ্যালয় আৰু পিছলৈ জুৰিখ বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়িবলৈ বুলি সুবিধা দিলে। ইয়াতেই তেওঁ গণিতজ্ঞ জৰ্জ প'ল্যাইৰ স'তে কাম কৰিছিল। ১৯৩১ অত ডিঅ'ড'নে 'প্ৰলেইমছ্ অফ্ পলিন'মিয়েলছ্ আৰু ফাংশ্যনছ্ অফ্ কমপ্লেক্স ভেৰিয়েৱলছ্' শীৰ্ষক গৱেষণাৰ বাবে ডক্টৰেট পায়। ইয়াৰ পিছত তেওঁ ৰেণে বিশ্ববিদ্যালয়ত এটা চাকৰি পাবলৈ সক্ষম হয় আৰু দ্বিতীয় মহাসমৰ আৰম্ভ হোৱালৈকে তাতেই কিছুদিন থাকে।

~ o ~

এইসকল গণিতজ্ঞ আটাইয়েই নিক'লা বহবাকীৰ কৰ্মৰ স'তে জড়িত হৈ পৰিছিল। পিছে যুদ্ধই সেই কৰ্মকাণ্ডত ব্যাঘাত জন্মাইছিল। এইসকলৰ এজন আমেৰিকাত নিৰাপদে আছিল আৰু যুদ্ধ শেষ হোৱাৰ পিছতহে উভতিছিল। কেইজনমানে যুদ্ধ কৰিছিল ফৰাছী আৰু স্বাধীনতাৰ হকে, কেইজনমানে পুলিছৰ চকুৰ পৰা লুকাই আছিল। ইয়াৰেই কেইজনমানে ইমান সংকটৰ সময়তো তেওঁলোকৰ শৈক্ষিক জীৱন চলাই গৈ আছিল। ইয়াৰ মাজতে, এই গভীৰ পৰিৱেশৰ সময়তো, আলেকজেণ্ডাৰ গ্ৰোথেণ্ডিক গঢ় লৈ আহিছিল অনাহাৰ আৰু লগত কেম্পৰ অন্যান্য আনুষংগিক সমস্যাৰে। তেওঁ প্ৰায়খিনি সময়েই গণিততহে মনোনিৱেশ কৰি আহিছিল। এদিনাখন গাওঁখনলৈ এজন গণিত টিউটৰ আহিছিল- তাৰেই কেইজনমান ছাত্ৰক সহায় কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে। তেওঁৰ নাম আছিল লৰেণ্ট চ্ছৰাৰ্টজ। বহু বছৰৰ পিছত চ্ছৰাৰ্টজ হৈ পৰিছিল গ্ৰোথেণ্ডিকৰ গৱেষণা-গ্ৰন্থৰ পৰামৰ্শদাতা, লগতে ন্যাসী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মেণ্টৰ। এই দুয়োজনেই পৰম বন্ধু হৈ পৰিছিল আৰু লৰেণ্ট চ্ছৰাৰ্টজৰ যোগেৰেই গ্ৰোথেণ্ডিক পৰিচিত হৈ পৰিছিল বহবাকীৰ কৰ্মৰাজিৰ স'তে। কিন্তু ইতিহাসে প্ৰমাণ কৰিছিল যে বহবাকী জড়িত এই ক্ষেত্ৰখনত আলেকজেণ্ডাৰ গ্ৰোথেণ্ডিকত বাদে আন কোনোৱেই ইমান গভীৰ আৰু গুৰুত্ব থকা অৱদান আগবঢ়োৱা নাছিল।

~ o ~

অদ্ৰে ভেইয়ে বন্দীশালৰ পৰা চিয়েবউৰ্গৰ এটা ইনফেণ্ট্ৰী ইউনিটলৈ তেওঁৰ ঘৈণীয়েকক লগ পাবলৈ বুলি আহিবলৈ সফল হৈছিল। ঘৈণীয়েকে ওচৰৰে এটি হোটেলত থাকিবলৈ যো-জা কৰিছিল, আৰু যেতিয়া বন্দীজন মুকলি হৈছিল তেতিয়া তেওঁ তেওঁক লগ ধৰিছিল। পিছদিনাখন তেওঁৰ মাক-দেউতাক আৰু ভনীয়েকে লগ ধৰিছিল। গোটেই দিনটো জুৰি সেন নৈৰ পাৰেৰে খোজ কাঢ়ি ফুৰি কটাইছিল। ইয়াৰ পিছত অদ্ৰে চিয়েবউৰ্গৰ পৰা আঁতৰত ৰৈছিল। ইয়াতে তেওঁ সৈন্যৰ ইনফেণ্ট্ৰী প্ৰাইভেটৰ এক বিৰক্তিকৰ আৰু একঘেয়ামী জীৱন আৰম্ভ কৰিছিল- য'ত কোনো এখন যুদ্ধ জয়ৰ সুযোগ নাছিল। তেওঁৰ ইউনিটটো আছিল গাঁৱৰ ফালে, আৰু তেওঁলোকে অতি কম কাম কৰিব লাগিছিল। এদিন বা দুদিনৰ মূৰত আকাশত শত্ৰুৰ বিমান ওলাইছিল পৰিদৰ্শনৰ মিশ্যনত। ভেই আছিল এজন অতি দৰিদ্ৰ সৈনিক তুল্য- তেওঁ প্ৰায়েই শান্তি খাইছিল- তেওঁৰ কমেণ্ডাৰৰ পৰা। সেইজন আছিল অতি শুকান আৰু ভাল নলগা মানুহ, যাৰ কোনো মানুহৰেই প্ৰতি সহানুভূতি নাছিল- যিসকলে তেওঁৰ লুকুম ঠিকমতে মানিব পৰা নাছিল। যিহেতু জাৰ্মানসকলে চহৰখনলৈ অগ্ৰসৰ হৈ গৈ আছিল- সেয়ে সোনকালেই চিয়েবউৰ্গৰ পৰা ইভাকুৱেইট কৰা হৈছিল।

এখন সৰু গাঁৱৰ এক নতুন অৱস্থানত ভেই আহি পৰিছিল এটা মেচিনগানৰ দায়িত্বত। পিছে হ'লেও তেওঁৰ কামখিনিত কৰিবলগীয়া একোৱেই নাছিল। তেওঁ এটা সৰু নৈৰ সঁতিত গা ধুইছিল, গণিতৰ গৱেষণা-কাকত পঢ়িছিল, আৰু গোটেই দিনটো ধৰি শুইয়েই কটাইছিল। সোনকালেই ফৰাছী সৈন্য হাৰিছিল- আনকি শেষ বাকীখিনিও হেৰুৱাইছিল বৈ থকা গাঁৱৰ ফাললৈ। শেষত সৈন্যসকল নাৱেৰে আঁতৰিছিল বৃটেইনলৈ বুলি। ভেই আৰু তেওঁৰ কমৰেডসকলক মধ্য ইংলেণ্ডৰ কেম্পলৈ পঠিওৱা হৈছিল- ষ্টক অন ট্ৰেণ্টৰ ওচৰৰ। ইয়ালৈ নাৎজী সামৰিক বাহিনীক খেদি পঠিওৱা বহুতো ফৰাছী সৈন্যক পঠিওৱা হৈছিল। তেওঁলোকে কেম্পত একোকে নকৰাকৈ দিন কটাইছিল। আৰু সদায় যুদ্ধৰ বাতৰি আশা কৰি আছিল, নিজৰ ঘৰলৈ উভতিবলৈ আশা কৰি বৈ আছিল। ভেই, যিজনে যুদ্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ আগলৈ আমেৰিকালৈ পলাই যাবলৈ পাণ্ডি আছিল, বা কোনো নিৰপেক্ষ দেশলৈ বুলি ৰিফিউজি হ'বলৈ পাণ্ডি আছিল - এতিয়া খুব ইচ্ছুক হৈ পৰিছিল ঘৰলৈ উভতি যাবলৈ বুলি। সোনকালেই তেনে এক সুবিধা আহি পৰিছিল। নাৎজী আৰু মিত্ৰশক্তিৰ মাজত এখন চুক্তি হৈছিল। ফলস্বৰূপে ইংলেণ্ডৰ পৰা ফৰাছীলৈ বুলি এখন হিম্পিতেল জাহাজত যাবলৈ অনুমতি দিব। অম্লে ভেইয়ে নিউমোনিয়া ৰোগীৰ চল কৰি সেই জাহাজত উঠি যাবলৈ সমৰ্থ হৈছিল। এই ঘটনাৰ পৰিণতিত এক্সৰে ল'ব লগা হৈছিল- পিছে সোনকালেই তেওঁ ফৰাছীলৈ ফিৰাৰ পথত আছিল। তেওঁক হিম্পিতেল জাহাজ- কানাডাত সুবিধাজনক ঠাই দিয়া হৈছিল আৰু ই ওৱাণলৈ বুলি গৈছিল। আলজেৰিয়ান উপকূল আৰু তাৰ পৰা গৈছিল মাৰ্চেলে। মাৰ্চেত অম্লেৰ মাক-দেউতাক আহি বৈ আছিল, অম্লেৰ লগ পাবলৈ বুলি। ইংলেণ্ডত তেওঁ মিছা নথি দিছিল- তেওঁৰ বেমাৰ বুলি। সেয়ে, এটা দিনৰ পিছত তেওঁ পাৰলৈ আহিছিল মাৰ্চেত আৰু সৈন্যবিভাগৰ পৰা ছুটি পাইছিল। তেওঁ এতিয়া ভিচি ফৰাছীত - যি ইহুদীৰ বাবে মুঠেই নিৰাপদ নহয়। তেওঁ পুনৰ ব্যস্ত হৈছিল কেনেকৈনো আমেৰিকালৈ সৰকি যাবলৈ সুৰুঙা উলিয়াব পাৰে।

ভেইয়ে তেওঁৰ ঘৈণীয়েকক আনিবলৈ বুলি গোপন পৰিকল্পনা কৰিবলগীয়া হ'ল। কেনেকৈ সীমা পাৰ হৈ, ফৰাছী অধিকৃত অঞ্চলৰ পৰা ভিচিৰ মুক্ত অঞ্চললৈ বুলি যাব পাৰে। এই দুই ফৰাছী অঞ্চলৰ এঠাইৰ পৰা আন এঠাইলৈ বুলি যাওঁতে ধৰা পৰিলে হয়তোবা গুলী খাব নহ'লে অসামৰিক বন্দীৰ শিবিৰলৈ যাব লাগিব। এই দুই অঞ্চললৈ যাতায়ত আছিল বৰ দুৰ্গম। বন্ধুৰ যোগে ভেইয়ে, তেওঁৰ ঘৈণীয়েকৰ স'তে যোগাযোগ কৰিছিল আৰু সীমালৈ আনিবলৈ বুলি প্ৰস্ততি কৰিছিল। এজন গাইড বন্দোৱস্ত কৰা হৈছিল। তেওঁ তেনে এজন মানুহ, যিয়ে গোপনে সীমা পাৰ কৰাই এই দুই অঞ্চলৰ মাজত সৰবৰাহ কৰিছিল। যথাসময়ত,

এগৰাকী মহিলা মানুহে চন্তৰীৰ মনোযোগ ভাঙিলে। তৎক্ষণাত গাইড আৰু এভালীন, তেওঁৰ মাক আৰু তেওঁৰ ল'ৰাই ভিচি অঞ্চলৰ সীমাৰেখাত সোমাল আৰু শেষত যোৱাটো পুনৰ মিলিত হ'ল। তাৰ পিছত ভেইয়ে, যিহেতু তেওঁৰ কোনো নথি নাছিল- এখন ভিচি পাছপৰ্টৰ বাবে দৰ্খাস্ত কৰিলে। তেওঁৰ বিশ্বাস আছিল যে তেতিয়া তেওঁ ঘৈণীয়েক আৰু সতীয়া পুতেকৰে আমেৰিকালৈ যাব পাৰিব। ভেইয়ে তেওঁৰ সকলো আমেৰিকান বন্ধুৰ স'তে যোগাযোগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, যাতে আমেৰিকাত এক পদবী বা চাকৰিৰ সুযোগ পায়। এটা আমন্ত্ৰণ পালে সমাজ গৱেষণাৰ এখন স্কুলত। অতি ওচৰৰ ইউ.এছ. কনচুলেইটৰত এক নন-কোটা ভিছাৰ বাবে তেওঁক কোৱা হ'ল। ভিছা দৰ্খাস্ত নাকচ কৰা হৈছিল অফিচাৰৰ দ্বাৰা। কাৰণ নন-কোটা ভিছাৰ বাবে প্ৰয়োজন হয় ফৰাছীত দৰ্খাস্তকাৰীৰ কোনো এক আশ্ৰয় থাকিব লাগে। ইফালে আগতে ভেই ষ্ট্ৰাছবৰ্গৰ প্ৰফেছৰ পদৰ পৰা বিতাড়িত হৈছিল। এখন ভিচি পাছপৰ্টৰ দৰ্খাস্ত মঞ্জুৰ হৈছিল গতিকে কাৰিকৰীভাৱে তেওঁৰ ভ্ৰমণৰ বাধা আঁতৰিছিল যদিও, তেতিয়াও তেওঁক ভিছাৰ প্ৰয়োজন হৈ আছিল। ইতিমধ্যে তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃয়ে অম্লে, এভিলীন আৰু পুতেক এলেইনৰ বাবে কেৰিবিয়ন দ্বীপলৈ মাৰ্টিনিকৰ-যাত্ৰাৰ টিকট বুক কৰি থৈছিল। ভেইয়ে নিউয়ৰ্কৰ নিউ স্কুলত খা-খবৰ কৰিলে আৰু নিৰ্দেশ দিয়া হ'ল পোনে-পোনে মাৰ্টিনিকুলৈ আহি থাকিবলৈ। তাত আহি পোৱাৰ পিছত যাতে প্ৰয়োজনীয় নথি পায়। তিনিওজনেই মাৰচেললৈ বুলি ভিচি এৰিলে। সেই সময়ত নগৰীখন ৰিফিউজীৰে পূৰ হৈছিল। প্ৰতিগৰাকীয়েই আমেৰিকালৈ বুলি ভিছা পোৱাৰ আশাত বৈ আছিল। হেঁচা-ঠেলাখিনি অতিক্ৰমি ভেইয়ে কিবা উপায়ে নিজৰ ৰাস্তা উলিয়াই লৈছিল কনচুলেইটলৈ বুলি। নিয়মৰ বিপৰীতে কনচুলে আমেৰিকালৈ বুলি তেওঁক কোটা-ভিছা দিছিল। অম্লে, এভালীনে আৰু ওলেইন সাজু হ'ল যাত্ৰাৰ বাবে। আৰ্মিস্টিক কমিশ্যনৰ হালধীয়া পতাকাৰ তলত জাহাজ, উইল্লিপেগলৈ গৈ থাকিল। বন্দৰ এৰিলে, ষ্ট্ৰেইট অফ জিব্ৰাল্টৰ এৰিলে আৰু কাছাৰ্ভাংকা পালে। তাত তিনিদিনৰ বাবে ৰ'ল। দুসপ্তাহৰ পিছত জাহাজ গৈ ফৰ্ট দ্য-ফ্লেঙ্গ-মাৰ্টিনিকুই পালে। ভেই, তেওঁৰ ঘৈণীয়েক, আৰু সতীয়া পুতেকৰে গৈ আমেৰিকালৈ বুলি ওলাল। ভেইয়ে জীৱনৰ বাকী ডোখৰ আমেৰিকাতে ৰ'ল। ১৯৭৬ চনত তেওঁ এক অধ্যাপকৰ পদৰ পৰা অৱসৰ ল'লে প্ৰিন্সটনৰ ইনষ্টিটিউট ফৰ এডভান্সড ষ্টাডিৰ পৰা। এনেদৰে, নিক'লা বহবাকীৰ স'তে গভীৰভাৱে জড়িত হৈ থকা এজন গণিতজ্ঞ ফৰাছীৰ পৰা নিৰ্বাসিত হৈ ৰৈছিল।

পিছে, নিক'লা বহবাকীনো কোন আছিল? আৰু কি কাৰণতেই বা তেওঁৰ কৰ্মখিনি গণিতৰ জগতত আজিও গুৰুত্বপূৰ্ণ বিবেচিত হৈ আছে।